

سفرنامه دکتر اوئیلز به ممالک ایران

ترجمه از روسی به فارسی:

میرزا سید عبدالله

(مترجم دربار ظل السلطان)

مقدمه و تصحیح:

سید محمدرضا آصف آگاه

حسن علی فریدونی

نشر مجمع ذخائر اسلامی

۱۳۹۸ هـ ش / ۲۰۲۰ م

چاپ نخستین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق این کتاب تحت قانون کپی رایت بوده و ترجمه یا چاپ تمام یا بخشی از مطالب آن و نیز درج تمام یا بخشی از آنها در ضمن بانکهای اطلاعاتی و تهیه برنامه‌های رایانه‌ای یا استفاده مطالب و تصاویر در اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و دیگر ابزار و ادوات، به هر نحوی، بدون اجازه قبلی ناشر بصورت کتبی، ممنوع می‌باشد.

©MAJMA AL-DAKAAIR AL-ISLAMYYAH, 2020

مجمع ذخائر اسلامی - قم، ایران

سفرنامه دکتر اوئیلز به ممالک ایران

ترجمه از روسی به فارسی: میرزا سید عبدالله (مترجم دربار ظل السلطان)

مقدمه و تصحیح:

حسن علی فریدونی / سید محمدرضا آصف آگاه

طرح جلد و صفحه آرا: روح الله فرهنگ

چاپ نخست: زمستان ۱۳۹۸

چاپ: نینوا؛ صحافی: نفیس

شمارگان: ۵۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۸۸-۷۰۰-۵

آدرس ناشر

قم، خیابان آذر، کوی ۲۳، پلاک ۱، مجمع ذخائر اسلامی

تلفن: +۹۸ ۲۵۱ ۷۷۱۳ ۷۴۰ / فاکس: +۹۸ ۲۵۱ ۷۷۰ ۱۱۱۹

همراه (تلگرام): +۹۸۹۱۲ ۲۵۲ ۴۳۵

www.zakhair.net www.mzi.ir آدرس سایت:

telegram: @alfhrest / info@zakhair.net

برای خرید این کتاب، و دهها کتاب دیگر با این موضوع به سایت الفهرست رجوع شود:

www.alfhrest.com

فهرست مطالب

فهرست	۵
مقدمه مصححان	۷
فصل اول: در ذکر مقصود مصنف و طریقه مسافرت به ایران و.....	۱۹
فصل دوم: در بیان احوال اعلیحضرت شاهنشاه ایران و.....	۲۹
فصل دوم: در بیان احوال اعلیحضرت شاهنشاه ایران و چگونگی اجتناب آن شهریار از دشمن ..	۲۹
فصل سیم: در بیان احوال نواب اشرف والا ظل السلطان	۴۳
فصل چهارم: در بیان حالات سر رونالد طامسن وزیر مختار ملکه انگلستان.....	۵۳
فصل پنجم: در بیان تسلط محاکمات و جوشانیدن انسان و احوال پولیس و.....	۶۵
فصل ششم: در بیان مرافعات بلدیة و قانون ایران و نفرت اهالی از.....	۷۷
فصل هفتم: در بیان ازدواج ایرانیان و چادر نسوان ایرانی و.....	۸۷
فصل هشتم: در بیان طلاق و وضع زندگانی عروس و داماد و.....	۱۰۱
فصل نهم: در خصوص مقابر زنهای فاحشه ایران و.....	۱۰۹
فصل دهم: در بیان بهشت بندگان (یعنی ایران) و.....	۱۱۷
فصل یازدهم: در بیان وضع خانههای ایرانیان و علم طب	۱۲۵
فصل دوازدهم: در بیان حالات و حرکات درویشان و لباس و صورت ظاهر آنها و.....	۱۳۹
فصل سیزدهم: در بیان صفت نقاشی و پردههای مصور و ترسیم شمایل و.....	۱۶۱
فصل چهاردهم: در بیان دکان دلاکی و مشهدی حسن سلمانی و اصلاح ریش و.....	۱۷۳

- فصل پانزدهم: در بیان بست و میدان توپخانه و قیمت خون انسان است ۱۸۳
- فصل شانزدهم: آشپزخانه‌های ایران و فواکه و اغذیه ادانی آن مملکت و کباب و ۱۸۹
- فصل هفدهم: در بیان حالت و وقار ایرانیان و ضیافت نمودن به نهار و ۱۹۹
- فصل هجدهم: در بیان پلتیک دولت متبوعه ما در ایران و شرح مقالات چیرل و ۲۰۹
- هو الله تعالی شأنه العزیز ۲۱۸
- فصل نوزدهم: در بیان ماه مبارک رمضان و روزه گرفتن ایرانیان و ۲۱۹
- فصل بیستم: در بیان ماه محرم الحرام و وضع تکیه تعزیه خوانی و ۲۲۵
- فصل بیست و یکم: در بیان شغل شاهزاده فقیر و چگونگی سایر وقایع ۲۳۵
- فصل بیست و دویم: در بیان تماشای محبس ایران زمین و چگونگی اوضاع داخله آن و ۲۳۷
- فصل بیست و سیم: در بیان تنبیهات و محاکمات و عقیده عموی بزرگ اعلیحضرت شاه و ۲۴۳
- فصل بیست و چهارم: در بیان بازارهای ایران و صاحبان دکاکین و ۲۴۹
- فصل بیست و پنجم: در بیان یهودی‌های ایران و ۲۵۵
- فصل بیست و ششم: در بیان خشخاش و عمل آوردن آن و ۲۶۱
- فصل بیست و هفتم: در بیان اسبان ایران و چگونگی دلالی ایرانی‌ها و ۲۶۷
- فصل بیست و هشتم: در بیان فوت و کفن و دفن ایرانیان و ۲۷۳
- فصل بیست و نهم: در بیان جلفا که یکی از دهات رعایای عیسوی است و ۲۸۱
- فصل سی ام: در بیان کاروانسراهای ایران و وضع مسافرت چاپاریان و ۲۸۷
- فصل سی و یکم: در بیان وضع انگلیس‌ها و طریقه زندگانی ایشان در ایران و ۲۹۵
- فصل سی و دوم: در بیان ترقیاتی که در سنه ۱۸۸۰ در ایران حاصل شد و ۳۰۱
- در باب مسیو دیولافوا ۳۰۶
- در باب حاکم ابوشهر ۳۰۷
- منابع ۳۰۹

مقدمه مصححان

سفرنامه‌ها از مهم‌ترین منابع تاریخی و مردم‌شناسی هستند که می‌توانند آشکار کننده بخش‌های مبهم از تاریخ باشند. بسیاری از پژوهش‌های فرهنگی درباره ایران عصر قاجار توسط سیاحان اروپایی در قالب سفرنامه‌ها نگاشته شده‌اند. تغییرات در عصر قاجار به واسطه ارتباطات تنگاتنگ دربار ایران با اروپائیان به سرعت پیش می‌رفت به همین دلیل تاریخ ایران در برخورد با فرهنگ اروپایی و ورود دانش‌های نوین مرحله تازه‌ای را در عصر قاجار آغاز کرد؛ سفرنامه‌های نگارش یافته در این عصر از این حیث از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند.

اروپائیان براساس دلایل مختلف به سیر و سیاحت در ایران می‌پرداختند؛ «انگیزه‌های اروپائیان را می‌توان به انگیزه‌های سیاسی، سیاحت و ماجراجویی، تجارت و بازرگانی و انگیزه‌های اعتقادی و مذهبی، زبان‌شناسی و تحقیقات علمی دسته‌بندی کرد.» (جلوه‌های از فرهنگ مردم ایران در سفرنامه‌ها: ۷)

تعداد سیاحانی که در دوره‌های تاریخی مختلف به ایران آمده‌اند متفاوت است؛ در دوره قاجار ۴۸ نفر و در دوره پهلوی ۱۲ نفر، در دوره صفویه ۳ نفر و در دوره زندیه تنها یک نفر به ایران آمده‌اند. ورود تعداد زیاد سیاحان به ایران در عصر قاجار حائز اهمیت است. سیاحان اروپایی علاوه بر مأموریت‌های پنهان سیاسی خود، وظیفه ایجاد روابط تجاری و همچنین اطلاعات منحصر به فردی درباره اوضاع جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی و اقتصادی ایران ارائه می‌دادند و

این گزارش‌ها در قالب سفرنامه، بعدها در سیاست‌گذاری دولت‌های اروپایی نسبت به ایران مورد استفاده قرار می‌گرفت. این سفرنامه‌ها اطلاعات ارزنده‌ای درباره شهرها و اوضاع جغرافیایی و اقتصادی و فرهنگی ارائه می‌دادند.

سفرنامه حاضر نیز از جمله سفرنامه‌های مهم دوره قاجار به شمار می‌رود که توسط پزشکی به نام اوئیلز (اوایلس) به نگارش درآمده است. تنها منبعی که دکتر اوئیلز را معرفی کرده همین اثر خود او می‌باشد؛ اوئیلز تحت عنوان پزشک، هم‌زمان با پادشاهی ناصرالدین شاه و ولی عهدی مظفرالدین میرزا وارد جامعه ایران می‌شود و پس از مراجعت به کشور خود، مشاهدات و شنیده‌های خویش را در سال ۱۳۰۵ در قالب سفرنامه نگاشته و در لندن به چاپ رسانیده است و مسیو کریستوف روسی از انگلیسی به روسی ترجمه کرده و میرزا سید عبدالله اصفهانی مترجم زبان روسی در دربار ظل السلطان حاکم اصفهان بوده وی کتاب سفرنامه اوئیلز به ممالک ایران را در سال ۱۳۰۷ از روسی به فارسی ترجمه کرده است و به ناصرالدین شاه اهدا می‌کند.

نویسنده در فصل اول مقصود خویش از نگارش این سفرنامه را این چنین بیان می‌کند: «ما همواره محض تفریح و اطلاع، مقصود خود را مصروف به انکشاف اماکن جدیدۀ خارجه می‌نماییم ولی همین‌که یک نقطه بسیار خوبی منکشف گردید و کاشف خوشبخت آن نقطه، انکشافات خود را اطلاع داده و شرح احوال آن نقطه را منتشر ساخت آن وقت سیاحان دیگر در کمال سرعت خود را به آن خطه می‌رسانند؛ در این هنگام لازم است که شخص کاشف و سیاح اول از حرکات و مهمان نوازی‌های ساده و صوری آن مملکت ترک سخن کند...».

اوئیلز در ابتدای سفرنامه فواید بسیاری برای ایران برمی‌شمارد از اراضی پر گیاه و حیوانات مختلف و رودخانه‌های مملو از ماهی گرفته تا ارزانی ارزاق و هم چنین امنیت و آسایش در ایران سخن می‌گوید.

از ویژگی‌های درخور مصنف ریزبینی و دقت توجه او به جزئیات می‌باشد که گاهی از این همه دقت خواننده را متعجب می‌کند؛ از جمله این موارد بیان جزئیات مسیر حرکت سیاح از لندن تا ایران است و اینکه از انگلستان با چه وسیله‌ای و در چند روز می‌توان به کدام کشورها و در نهایت

به ایران رسید را ذکر می‌کند. همچنین در خصوص سفر در داخل ایران و راه‌های سفر، اطلاعاتی جامعی به مخاطب ارائه می‌دهد: «اولا آنکه ممکن است سیاح مانند سلاطین مسافرت نماید با خدم و حشم، قاطران و کالسکه و آشپزها و آشپزخانه‌ها؛ ثانيا شخص بر روی اسب خود نشسته و فقط دو یا سه نوکر و آشپز با خود بردارد که خرج سفر او در هر روز از سی شیلینگ که معادل چهل تومان و نیم ایران است، زیادتر نخواهد شد؛ ثالثا صرف نظر از نوکر و دلیل راه نموده، با یک اسب کرایه سفر کند که کرایه آن در هر میلی از پنج شاهی تجاوز نمی‌کند. غذای او از دو شیلینگ، که معادل سه قران ایران است، بیشتر نخواهد شد؛ رابعا اگر شخصی بخواهد بدون اسب سفر کند، می‌تواند...»

اوئیلز سفرنامه خود را اثری کامل می‌داند که ایرانیان را به خوبی شناخته است و هر کس که بخواهد به ایران سفر کند ناگزیر به مطالعه اثر او می‌باشد: «شما در سفر به ایران نخواهید توانست با روحیات و اخلاق و رسومات ایرانیان کامل آشنا شوید پس مجبور به مطالعه سفرنامه من هستید».

موارد مطرح شده در سفرنامه اوئیلز به موضوعات زیر دسته‌بندی می‌شود: اشاره به اوضاع سیاسی حکومت در ایران و نقش شاه و مقام وی، ویژگی‌های دربار و درباریان جامعه ایران، قوانین و چگونگی اجرای آنها در ایران، مجازات‌ها و نحوه اجرای آنها و وضعیت زندان‌ها و زندانیان، آداب و رسوم و اخلاقیات ایرانیان، مذهب و اعتقادات مذهبی، طبقات اجتماعی، جغرافیای تاریخی و طبیعی ایران، هنرها، آثار و بناهای تاریخی، در بیان کاشت خشخاش و ساختن تریاک، تعریف و تمجید از اروپائیان ساکن ایران از جمله مواردی است که اوئیلز در سفرنامه خود به آنها پرداخته است.

یکی دیگر از سنت‌های اجتماعی و فرهنگی ایرانیان مراسم ازدواج است که اوئیلز به صورت کامل مراحل اجرای آن را از خواستگاری تا جشن ازدواج، مورد بررسی قرار داده است. از موضوعات اجتماعی که اوئیلز به آن پرداخته است می‌توان به پزشکی و جایگاه آن در بین

مردم، وضعیت طبای ایرانی، خرافات رایج در بین مردم اشاره کرد.

یکی دیگر از جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی مطرح شده در سفرنامه اونیلز، برپایی مراسمات مذهبی ویژه از جمله عزاداری سید الشهدا است. اونیلز توجه ویژه پادشاهان قاجار به برگزاری باشکوه این مراسم و حضور مردان و زنان در مراسم تعزیه، تعزیه‌خوانی‌ها و جزئیات آن را بررسی کرده است. اگرچه رفتارهای ایرانیان در برگزاری مراسم مذهبی محرم از سوی اروپائیان قابل درک نیست اما وی با احترام به این موضوع پرداخته است و دلیل آن را این چنین بیان می‌کند: «اگر ماها زبان اهالی ایران و مضمون مصایب حزن انگیز حضرت حسین را به خوبی می‌دانستیم آن وقت یقین بود که همان نوعی که ایرانیان در وقت استماع آن مصایب نوحه‌سرایی و خودکشی می‌نمایند ما هم می‌نمودیم».

یکی از موضوعات مهم اجتماعی و فرهنگی که اغلب سیاحان اروپایی به آن پرداخته‌اند موضوع زنان و موقعیت اجتماعی آنان در ایران است. اونیلز به ازدواج و پوشش زنان ایرانی، بزک و آرایش‌های زنان، انواع مشاغل زنان، تدفین زنان و همچنین در خصوص مقابر زن‌های فاحشه و نحوهٔ مجازات آنان با حساسیت خاصی صحبت کرده است.

یکی از نکات مهمی که در بیشتر سفرنامه‌های سیاحان اروپایی دیده می‌شود بزرگ‌نمایی برخی از رفتارهای ایرانیان است و گروهی از سفرنامه‌نویسان مغرضانه ایرانیان را دروغگو، متملق، اهل ریا، بی‌سواد و خرافاتی قلمداد کرده‌اند، سفرنامه اونیلز نیز خالی از این عیب‌جویی‌ها نیست با این حال گاهی از ستایش و تمجید برخی از دستاوردهای فرهنگی و اجتماعی ایرانیان نتوانسته چشم‌پوشی کند.

در مجموع سفرنامه اونیلز حاوی نکات ارزشمند تاریخی و اجتماعی و فرهنگی و مردم‌شناسی است که می‌تواند مورد توجه محققین و علاقه‌مندان به پژوهش در عصر قاجار قرار بگیرد.

معرفی و نسخه‌شناسی نسخ سفرنامه اونیلز به ممالک ایران

این نسخه به شماره عمومی ۱۷۰۷ در فهرست کتب خطی این کتابخانه ثبت شده است؛ نوع خط آن نستعلیق و نسخ در قرن ۱۳ توسط میرزا سید عبدالله از روسی به فارسی ترجمه شده و گویا به خط خود مترجم می‌باشد. این نسخه فاقد رکابه است. تعداد اوراق آن ۱۲۱ برگ، ۱۵ سطری می‌باشد.

سایر اطلاعات نسخه‌شناسی به قرار زیر است:

آغاز نسخه: بسمه تبارک و تعالی، فصل اول، در ذکر مقصود مصنف و طریقه مسافرت به ایران و گفتگو...

انجام نسخه: که به واسطه تحف و هدایا این دولت را با خود متفق سازیم و تا ابد به مقاصد خود نائل گردیم.

نوع کاغذ: فرنگی، لفل نمکی. سر فصل‌ها مذهب زر و شنجرف و لاجورد و سبز، سر فصل‌ها درشت‌تر با خط نسخ در وسط سطر، نسخه با جلد مخمل بنفش و گل و بوته مزین شده است.

نسخه حاضر دارای ۱۸ فصل است که به عنوان جلد اول سفرنامه مذکور معرفی شده است. این نسخه به عنوان نسخه اساس در نظر گرفته شده که با نسخه موجود در صارم الدوله اصفهان مقابله شده است.

۲. نسخه کتابخانه ملی

این نسخه به شماره عمومی ۱۵۴۵ در کتابخانه ملی محفوظ می‌باشد. نوع خط نستعلیق و در قرن ۱۳ توسط میرزا سید عبدالله از روسی به فارسی ترجمه و کتابت شده است. این نسخه نیز فاقد رکابه است. تعداد اوراق ۹۳ برگ و در ۱۱ سطر کتابت شده است.

آغاز نسخه: فصل نوزدهم در بیان ماه مبارک رمضان و روزه گرفتن ایرانیان ...

انجام نسخه: الحال با حالت یأس در خانه‌های خود نشسته و به صرف چای مشغول هستند. نوع کاغذ: فرنگی همراه با سرلوحة مذهب زر و شنجرف و لاجورد و سبز، سر فصل‌ها با مرکب

قرمز و جدول دور سطور زر و سیاه و قرمز و آبی و جدول خارجی قرمز، جلد نسخه مخمل بنفش می‌باشد.

در حاشیه صفحه دوم نسخه به خط ناصرالدین شاه نوشته «تماما ملاحظه شد» و امضا شده است.

در صفحه نخست نسخه حاضر سید عبدالله این اثر را به ناصرالدین شاه اهدا کرده است: «بقیه سفرنامه دکتر اوایلس انگلیسی است به ایران که در چهار سال قبل مسافرتی به ایران نموده و این غلام خانزاده سید عبدالله که در دارالترجمه خاصه همایونی مشغول خدمت است بر حسب امر قدر قدر جهان مطاع بندگان، اعلیحضرت قوی شوکت اقدس همایون شاهنشاهی، روحنا و روح العالمین فدا، آن را به فارسی ترجمه نموده، تقدیم آستان همایون می‌دارد.» این کتاب جلد دوم خاطرات اوایلس از ایران است که از فصل نوزدهم و در ادامه فصل اول نگاشته شده است.

۳. نسخه کتابخانه صارم الدوله اصفهان

این نسخه به شماره ۸۷۶ در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه صارم الدوله اصفهان ثبت شده است. نوع خط آن نستعلیق زیبا و در ۲۲ رجب المرجب ۱۳۰۷ توسط میرزا سید عبدالله کتابت شده است.

آغاز نسخه: فصل اول در ذکر مقصود مصنف و طریقه مسافرت به ایران و گفتگو ...

انجام نسخه: ولی این حیلت به ندرت دیده شده و بسیار قلیل الوقوع است.

تعداد صفحات آن ۲۲۴ صفحه و تعداد سطور ۱۳ سطر می‌باشد. نسخه دارای سرلوح مذهب زر و شنگرف و لاجورد و سبز و همچنین سرفصل‌ها با خط درشت به رنگ شنگرف در وسط سطور و جداول داخل به رنگ زر و مشکی و نیلی و قرمز و با جلد مقوایی با روکش مخمل بنفش می‌باشد.

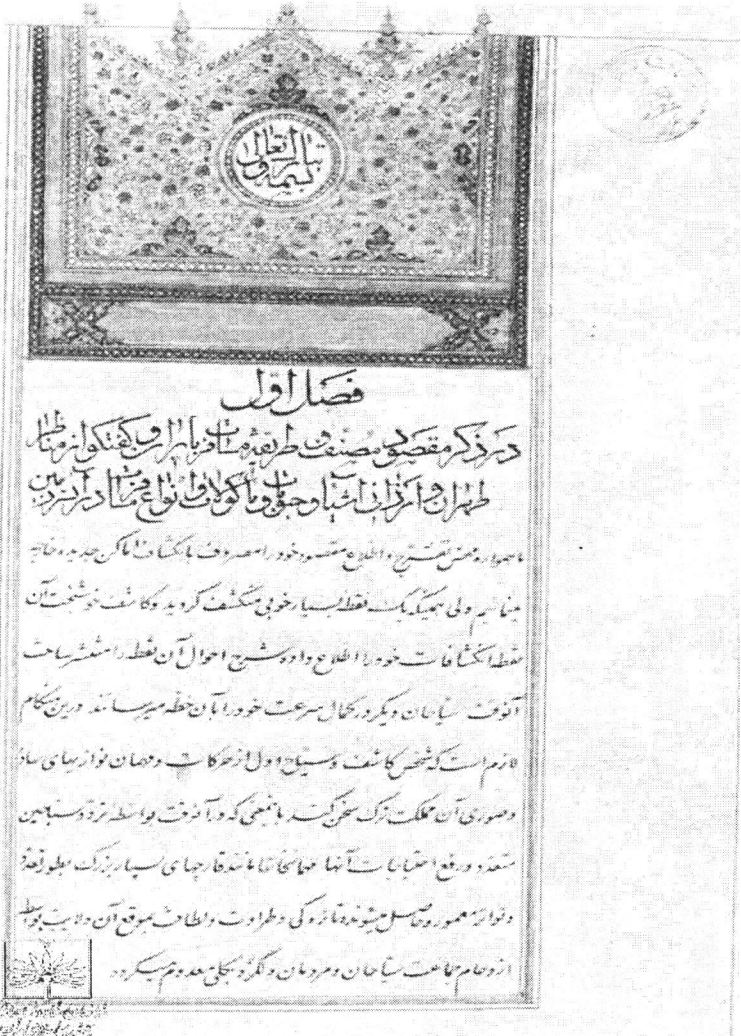
نسخه فاقد رکابه است و مترجم در انتهای نسخه تاریخ اتمام ترجمه را مشخص کرده است:

«جان نثار سید عبدالله مترجم زبان روسی فی ۲۲ شهر رجب المرجب ۱۳۰۷».

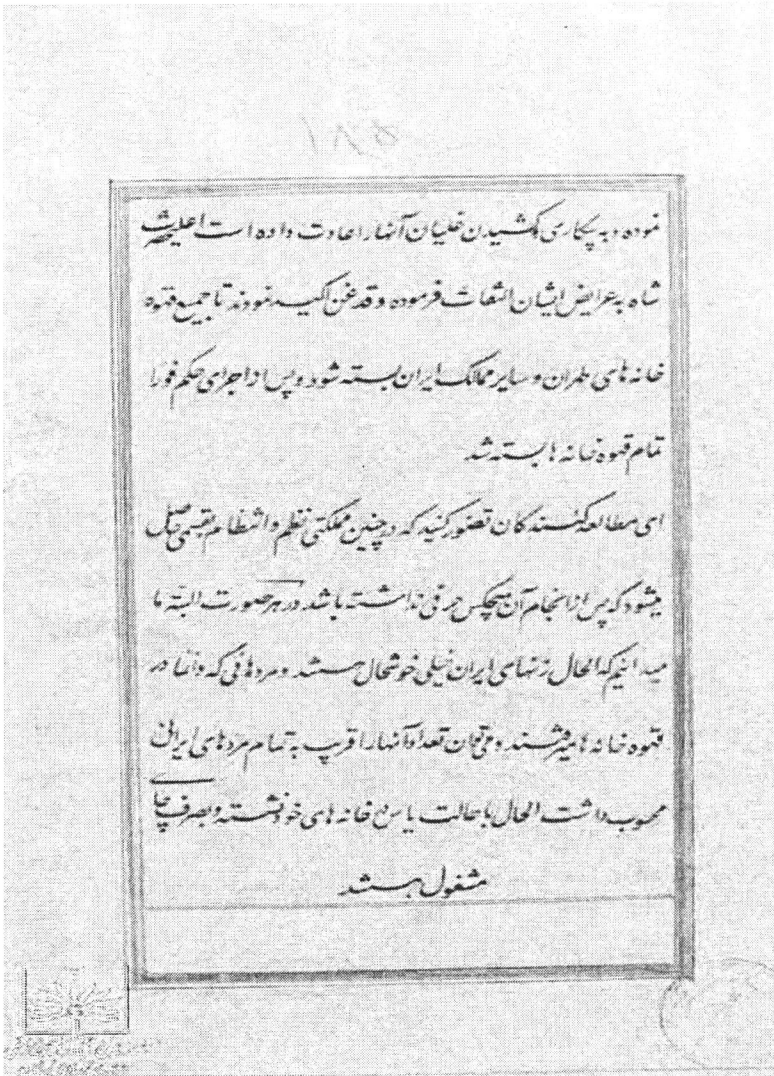
و در صفحه نخست سید عبدالله به معرفی نسخه حاضر و دلیل ترجمه این اثر اشاره کرده است: «سفرنامه دکتر اونیلز به ممالک ایران که در تاریخ یکهزار و سیصد و پنج نوشته و مسیو کرستوف روسی از انگلیسی به روس ترجمه کرده و این غلام جان نثار میرزا سید عبدالله حسب الامر حضرت مستطاب اشرف اسعد ارفع کامکار شاهزاده آزاده جوان بخت ظل السلطان، سلطان مسعود میرزا لازالت ایام احتشامه الی یوم القرار، به ترجمه آن مبادرت کرد امیدوار است که این بضاعت مزجاة در آن حضرت سپهر بسطت مقبول گردد.»

نسخه موجود در صارم الدوله، اولین بار از سوی مجمع ذخائر اسلامی، در کتابخانه اصلی (ضمن کتابخانه عمومی ابن مسکویه اصفهان) عکسبرداری شد. این نسخه شامل ۱۵ فصل از جلد اول این سفرنامه را شامل می‌شود و با علامت اختصاری «ص» مشخص شده است. این نسخه در سال ۱۳۹۳ به کوشش یوسف بیگ باباپور و مسعود غلامیه با عنوان «سفرنامه ممالک ایران» به چاپ رسید، و در سال ۱۳۹۶ مجمع ذخائر اسلامی چاپ عکسی از این نسخه منتشر کرد.

کتاب حاضر براساس سه نسخه موجود، مقابله و تصحیح شده و شامل ۳۲ فصل و به صورت کامل به چاپ می‌رسد. از خوانندگان محترم درخواست دارم که معایب احتمالی کار را گوشزد کنند و امیدوارم که انتشار این کتاب گامی در راستای شناخت هر چه بیشتر تاریخ عهد قاجار باشد.

تصویر اول - برگ اول نسخه کتابخانه ملی به شماره ۱۷۰۷

تصویر دوم - برگ آخر نسخه کتابخانه ملی، جلد دوم به شماره ۱۵۴۵

[سفرنامهٔ دکتر اوئیلز به ممالک ایران
که در تاریخ یکهزار و سیصد و پنج نوشته
و مسیو کرسٹوف روسی از انگلیسی به روس ترجمه کرده
و این غلام جان نثار میرزا سید عبدالله
حسب الامر حضرت مستطاب اشرف اسعد ارفع کامکار
شاهزادهٔ آزادهٔ جوان بخت ظل السلطان، سلطان مسعود میرزا
لازالت ایام احتشامه الی یوم القرار،
به ترجمهٔ آن مبادرت کرد.
امیدوار است که این بضاعت مزجاء در آن حضرت سپهر بسطت مقبول گردد.]^۱

۱. متن براساس نسخه «ص» افزوده شده است.